

Ewaluacja w polityce społecznej

Metoda ewaluacji

Dr hab. Ryszard Szarfenberg
Instytut Polityki Społecznej UW

rszarf.ips.uw.edu.pl/ewalps/dzienne/

Rok akademicki 2021/2022

Pierwsze zadanie analityczne – główne pytania dotyczące wybranej ewaluacji

- 1. PYTANIE O RODZAJ EWALUACJI:** Jakiego rodzaju ewaluacja została opisana w wybranym raporcie? Przed realizacją programu, czy projektu, czy po nim? Czy ewaluacji podlega jeden projekt, czy też wiele projektów? Co zostało określone jako główny cel ewaluacji?
- 2. PYTANIE O ADRESATÓW/ODBIORCÓW:** Na czyje problemy, potrzeby odpowiada ewaluowane rozwiązanie, projekt? Proszę opisać, kto ma lub miał na tym rozwiązaniu projekcie skorzystać, jakie to były osoby, grupy.
- 3. PYTANIE O PROBLEM/POTRZEBY ODBIORCÓW:** Na jaki PROBLEM, na jakie POTRZEBY odbiorców odpowiada rozwiązanie, projekt poddany analizowanej ewaluacji?
- 4. PYTANIE O PRODUKT:** Co ma lub miało dostarczyć ewaluowane rozwiązanie, projekt docelowym odbiorcom opisanym w odpowiedzi na pytanie 2, np. szkolenia, zajęcia, terapia, podręczniki?

Motto

Ewaluacja to jednak znacznie więcej niż „stosowane badania społeczne”

E. Jane Davidson

Evaluation, however, is much more than “applied social science research.” E-*valu*-ation, as the term implies, involves not only collecting descriptive information about a program, product, or other entity but also using something called “values” to (a) determine what information should be collected and (b) draw explicitly evaluative inferences from the data, that is, inferences that say something about the quality, value, or importance of something. Put another way, research can tell us “what’s so,” but only evaluation can tell us “so what.”

„Ewaluacja to jednak znacznie więcej niż "stosowane badania społeczne". E-*walu*-acja, jak sugeruje ten termin, polega nie tylko na gromadzeniu informacji opisowych o programie, produkcie lub innym działaniu, ale także **na zastosowaniu czegoś, co nazywa się "wartościami"**, aby (a) określić, jakie informacje powinny być gromadzone i (b) wyciągnąć jednoznaczne wnioski ewaluacyjne z danych, to znaczy wnioski, które mówią coś o jakości, wartości lub znaczeniu czegoś. Innymi słowy, badania mogą nam powiedzieć "co to jest", ale tylko ewaluacja może nam powiedzieć "co z tego"”

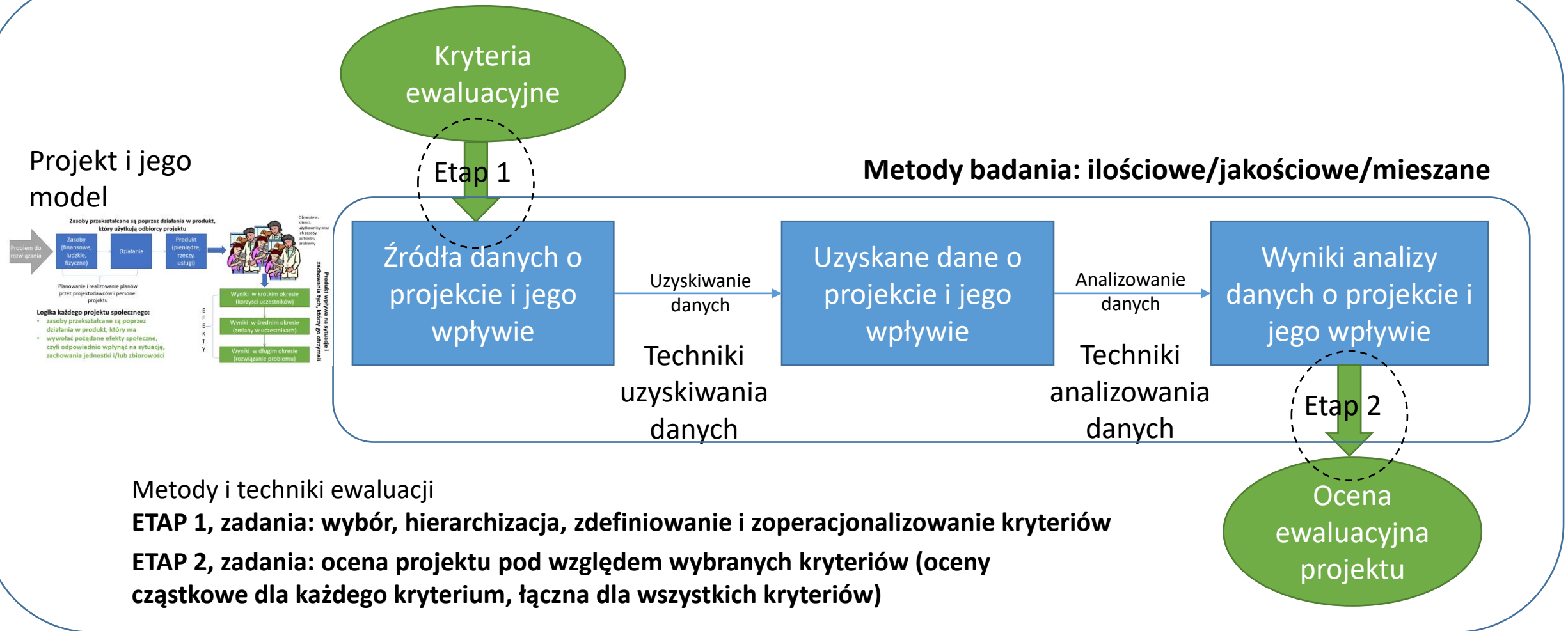
Plan wykładu

1. Schemat ewaluacji z podziałem na **zadania ewaluacyjne i badawcze**, wyszczególnienie **zdań ściśle ewaluacyjnych** wraz z zagadnieniem rankingów ewaluacyjnych
2. Zadania ewaluacyjne **przed przystąpieniem do zbierania danych** o polityce społecznej (rozwiązanie, program, projekt) według wybranych do ewaluacji kryteriów: **wybór, hierarchizacja i operacjonalizacja kryteriów ewaluacyjnych**
3. Zadania ewaluacyjne **po zebraniu danych i obliczeniu wskaźników** dla poszczególnych kryteriów: **dokonanie częściowych ocen ewaluacyjnych, łączna ocena ewaluacyjna na podstawie ocen częściowych, rankingi ewaluacyjne**

Zadania ewaluacyjne na tle zadań
badawczych

Schemat ewaluacji z uwzględnieniem etapów i zadań ewaluacyjnych oraz badawczych

EWALUACJA

Dwa rodzaje zadań w procedurze ewaluacji

ETAP 1. ZADANIA DOTYCZĄCE KRYTERIÓW EWALUACYJNYCH

1. **Wybór kryteriów ewaluacyjnych** odpowiednich dla danego projektu (odpowiadamy na pytanie, jakie kryteria oceny powinien mieć dany projekt, pod jakimi względami mamy go ewaluować?)
2. **Określenie ważności poszczególnych kryteriów** (np. kryterium użyteczności wydaje się ważniejsze od kryterium skuteczności, ale o ile ważniejsze? Na jakiej skali mamy to oceniać?)
3. **Przygotowanie do zbierania danych na temat** ewaluowanego projektu według poszczególnych kryteriów (jaka miara skuteczności, użyteczności, efektywności?)

**POMIARY
(METODY
BADANIA
PROJEKTU I
JEGO WPŁYWU
- ILOŚCIOWE,
JAKOŚCIOWE,
MIESZANE)**

EATP 2. ZADANIA DOTYCZĄCE OCEN EWALUACYJNYCH

5. **Podział skali kryteriów na przedziały i przypisanie im ocen, ustalenie progów minimalnych** dla ocen pozytywnych (jeżeli skala skuteczności jest od 0 do 100%, to jaką ocenę powinny mieć pozycje na tej skali, np. czy skuteczność na poziomie 30% to niedostateczna, dostateczna, czy dobra skuteczność?)
6. Wyprowadzenie **ocen częściowych** pod względem każdego z kryteriów na podstawie pomiarów i skal ocen (np. pod względem skuteczności – dobry, pod względem efektywności dostateczny)
7. **Agregowanie ocen częściowych do oceny łącznej** z uwzględnieniem ustalonych wcześniej wag kryteriów
8. W przypadku ewaluacji porównawczej kilku projektów – **tworzenie rankingów ewaluacyjnych, czyli uporządkowanie projektów według ich łącznych ocen od najlepszych do najgorszych**

Uproszczona metoda ewaluacji z przykładem ewaluacji porównawczej dwóch projektów

ETAP 1

1. Zadania dotyczące kryteriów oceny			
1.1. Wybór kryteriów ewaluacji	1.2. Określenie wagi kryteriów	1.3 Wymiar kryteriów	1.4 Określenie wagi wymiarów
Koszty	Średnio ważne	Pieniądze	Średnio ważne
		Czas	bardzo ważny
Efektywność	średnio ważna	Liczba usług do kosztu	bardzo ważna
Skuteczność	bardzo ważne	Ilu pomógł	średnio ważna
		Jak bardzo pomógł	bardzo ważna

Zadania pomiarowe
Narzędzia zbierania danych
Narzędzie 1
Narzędzie 2
Narzędzie 3
Narzędzie 4
Narzędzie 5

ETAP 2

2.1 Zadanie wystawienia ocen cząstkowych		2.2. Zadanie dot. wyprowadzenia oceny całościowej	2.3. Ranking ewaluacyjny
Projekt A	Projekt B	Jakie są oceny łączne?	Porównanie ocen łącznych
Umiarkowanie drogi	Bardzo drogi	Projekt A ocena łączna Projekt B ocena łączna	Który projekt ma lepszą ocenę z oszacowaniem dystansu w ocenach (jak bardzo lepszy)
Krótki czas	Średni czas		
Wysoka	Średnia		
dobra	bardzo dobra		
dostateczny plus	dobry		

Kierunek prowadzenia czynności ewaluacyjnych

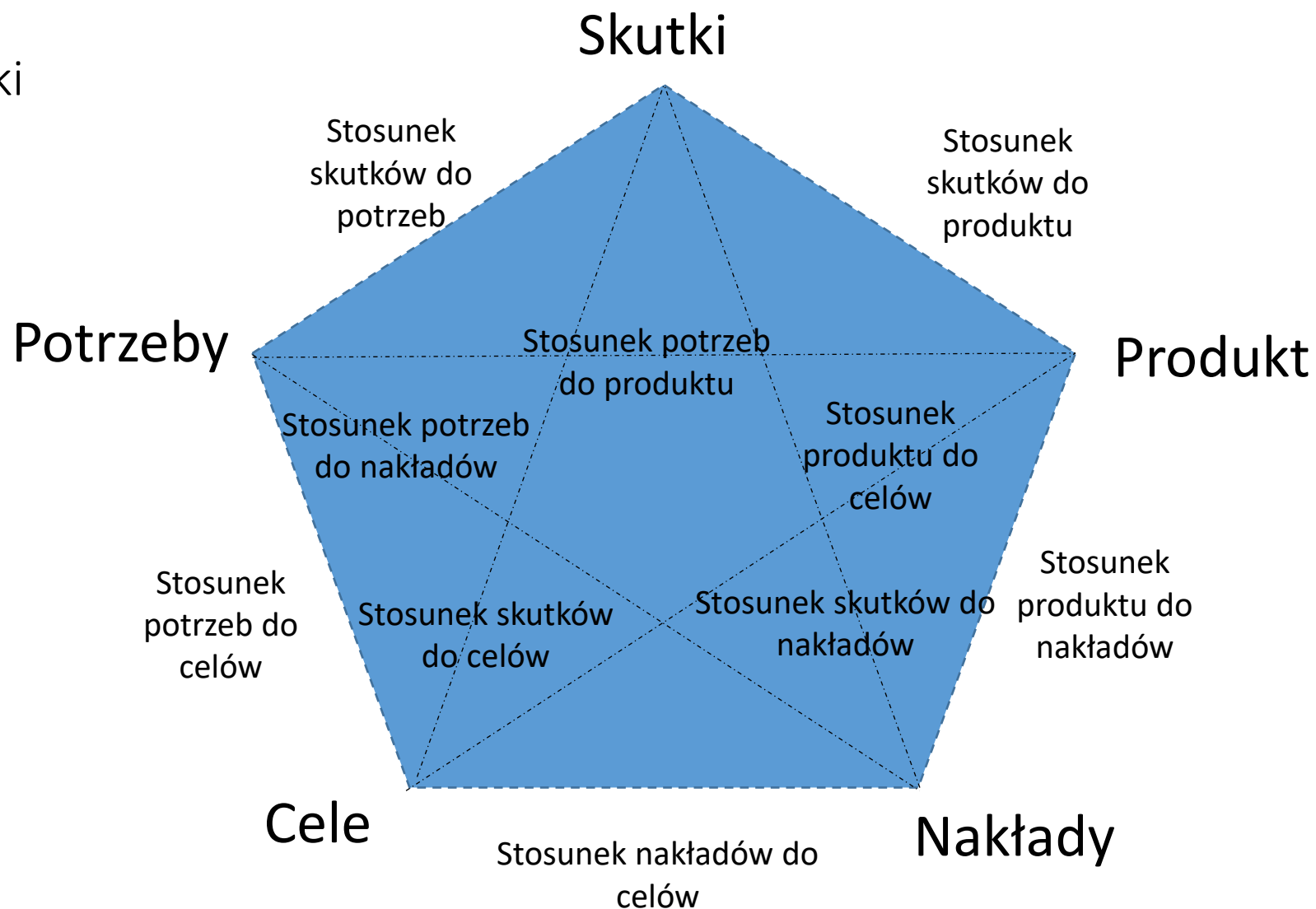

ETAP 1. Metoda ewaluacji w zakresie wyboru,
hierarchizacji i operacjonalizacji kryteriów
ewaluacyjnych

Pięciobok ewaluacyjny –
podstawowe elementy polityki
społecznej i relacje między
nimi jako podstawa do
wyznaczania kryteriów
ewaluacyjnych

Podstawowe elementy polityki społecznej

- **Potrzeby** – luki między życiem faktycznym odbiorców, a tym jakie powinno ono być
- **Skutki** – to, co powoduje polityka w życiu odbiorców; pozytywne i negatywne, chciane, niechciane
- **Produkt** – to, za pomocą czego mają być spowodowane skutki w życiu odbiorców (np. świadczenia, regulacje)
- **Nakłady** – zasoby poświęcane na działanie, czyli na uzyskiwanie produktu
- **Cele** – to, co ma być osiągnięte dzięki zastosowaniu produktu

Kluczowe dla kryteriów
ewaluacyjnych relacje między
elementami podstawowymi

1. Relacje, w których uwzględnione są POTRZEBY

- a) Skutki do potrzeb – jaki jest stosunek skutków projektu do potrzeb odbiorców?
- b) Cele do potrzeb – jaki jest stosunek celów do potrzeb?
- c) Produkty do potrzeb – jaki jest stosunek produktów do potrzeb?
- d) Nakłady do potrzeb – jaki jest stosunek nakładów poniesionych na projekt do potrzeb odbiorców?

**2. Pozostałe relacje, w których uwzględnione są
SKUTKI spowodowane przez działanie**

- a) Skutki do celów – jaki jest stosunek między celami projektu a skutkami, które spowodował?
- b) Skutki do produktów – jaki jest stosunek skutków projektu do produktów dostarczonych odbiorcom?
- c) Skutki do nakładów – jaki jest stosunek skutków spowodowanych przez projekt do poniesionych na jego realizację nakładów?

**3. Pozostałe relacje, w których uwzględnione są
CELE**

- a) Produkty do celów – jaki jest stosunek produktów do celów projektu?
- b) Nakłady do celów – jaki jest stosunek nakładów poniesionych na projekt do jego celów?

**4. Pozostałe relacje, w których uwzględnione są
PRODUKTY**

- a) Nakłady do produktów – jaki jest stosunek nakładów poniesionych na projekt do jego produktów dostarczonych odbiorcom?

Wybór kryteriów ewaluacyjnych – bardzo ogólne wskazówki

1. Na poprzednim slajdzie wyszczególniono dziesięć podstawowych relacji dla ustalania kryteriów ewaluacyjnych każdego projektu
2. Priorytet mają **kryteria uwzględniające potrzeby odbiorców**, w szczególności **1a** ze względu na ogólną **misję polityki społecznej** – jej skutki powinny zaspokajać potrzeby (zmniejszać problemy, zmniejszać lukę między tym co jest, a tym co powinno być)
3. ALE kryteria oparte wyłącznie na relacjach uwzględniających potrzeby słabo odzwierciedlają **efektywności ekonomiczną**, a więc **głównie relację 4a**. Kryterium to jest ważne ze względu na zasadę, iż nie należy marnować środków publicznych

Metody ustalania hierarchii ważności kryteriów: metoda dwóch pytań

		<i>Jak bardzo negatywne konsekwencje dla projektu będzie miała jego bardzo niska ocena pod względem danego kryterium?</i>		
		<i>Niewielkie</i>	<i>Znaczne</i>	<i>Nie do zaakceptowania</i>
<i>Jak bardzo pozytywne konsekwencje dla projektu będzie miała jego bardzo wysoka ocena pod względem danego kryterium?</i>	<i>Niewielkie</i>	Umiarkowanie ważne	Ważne	Ważne (ustalenie progu)
	<i>Duże</i>	Ważne	Dość ważne	Bardzo ważne (ustalenie progu)
	<i>Maksymalnie duże</i>	Bardzo ważne	Najważniejsze	Najważniejsze (ustalenie progu)

Zastosowanie metody dwóch pytań do ustalenia ważności kryteriów - przykład

- Zadanie polega na tym, aby określić na skali ważności pozycję kilku kryteriów, które mają być jednocześnie zastosowane w danej ewaluacji
1. Przy każdym z kryteriów stawiamy dwa pytania
 - a) Jak bardzo pozytywne konsekwencje dla programu będzie miała jego bardzo wysoka ocena pod względem danego kryterium?
 - b) Jak bardzo negatywne konsekwencje dla programu będzie miała jego bardzo niska ocena pod względem danego kryterium?
 2. Przykład z dwoma kryteriami: skuteczność i efektywność
 - Bardzo wysoka ocena pod względem skuteczności ma maksymalnie pozytywne znaczenie dla projektu, bardzo niska ocena pod tym względem jest nie do zaakceptowania, **co daje nam pozycję z tabeli: „najważniejsze” z możliwością ustalenia progu dla oceny niedostatecznej**
 - Bardzo wysoka ocena pod względem efektywności ma duże pozytywne znaczenie dla programu, bardzo niska ocena pod względem efektywności ma znaczne negatywne konsekwencje dla projektu, **co daje nam pozycję „dość ważne”**
 - Wniosek: **kryterium skuteczności jest najważniejsze, a kryterium efektywności jest dość ważne, pierwsze jest ważniejsze niż drugie**

Inne metody wyznaczania ważności kryteriów ewaluacyjnych

1. **Zebranie opinii interesariuszy** (sondaż dotyczący hierarchii ważności)
2. **Oparcie się na wiedzy wybranych interesariuszy** (wywiady z najlepiej poinformowanymi)
3. **Przegląd literatury na temat programów, projektów danego typu**
4. **Wykorzystanie ocen specjalistów od danych programów, projektów** (co zwykle odpowiada za sukces lub porażkę programów danego typu?)
5. **Wykorzystanie informacji zgromadzonych w trakcie diagnozy potrzeb** (zaspokojenie których potrzeb ma mniej lub bardziej istotne znaczenie dla powodzenia lub niepowodzenia programu?)
6. **Wykorzystanie teorii zawartej w modelu programu, projektu i informacji** dotyczących związków przyczynowo-skutkowych między głównymi komponentami programu a jego pośrednimi wynikami

Operacjonalizacja kryteriów ewaluacyjnych

- Jeżeli większość kryteriów ewaluacyjnych opiera się na relacji między podstawowymi elementami polityki społecznej (patrz pięciobok ewaluacyjny na slajdzie 9), to **operacjonalizacji podlega każdy z tych elementów oraz relacja między nimi**

WNIOSEK – operacjonalizacja jest dwustopniowa

1. **Operacjonalizacja podstawowego pojęcia ewaluacyjnego**, aby był możliwy jego pomiar – odpowiedź na pytanie: **jak mierzone będą potrzeby, skutki, produkty, nakłady, cele projektu?**
2. **Operacjonalizacja relacji między podstawowymi pojęciami ewaluacyjnymi**, odpowiedź na pytanie: **jak mierzony będzie stosunek między zoperacjonalizowanymi już pojęciami podstawowymi** (np. jak mierzona będzie relacja między zmierzonymi potrzebami i zmierzonymi skutkami?)

ETAP 2. Metoda ewaluacji w zakresie dokonywania ocen cząstkowych, ocen łącznych oraz rankingów ewaluacyjnych

Od wyników pomiaru do wystawienia cząstkowych ocen ewaluacyjnych – przykład oceny pod względem jednego kryterium

Jako kryterium ewaluacji projektu wybrano stosunek jego skutków do potrzeb adresatów. Wystawienie oceny ewaluacyjnej pod tym względem

1. Wymaga danych o

- a) Skutkach spowodowanych przez działanie projektu w jego użytkownikach
- b) Potrzebach użytkowników projektu

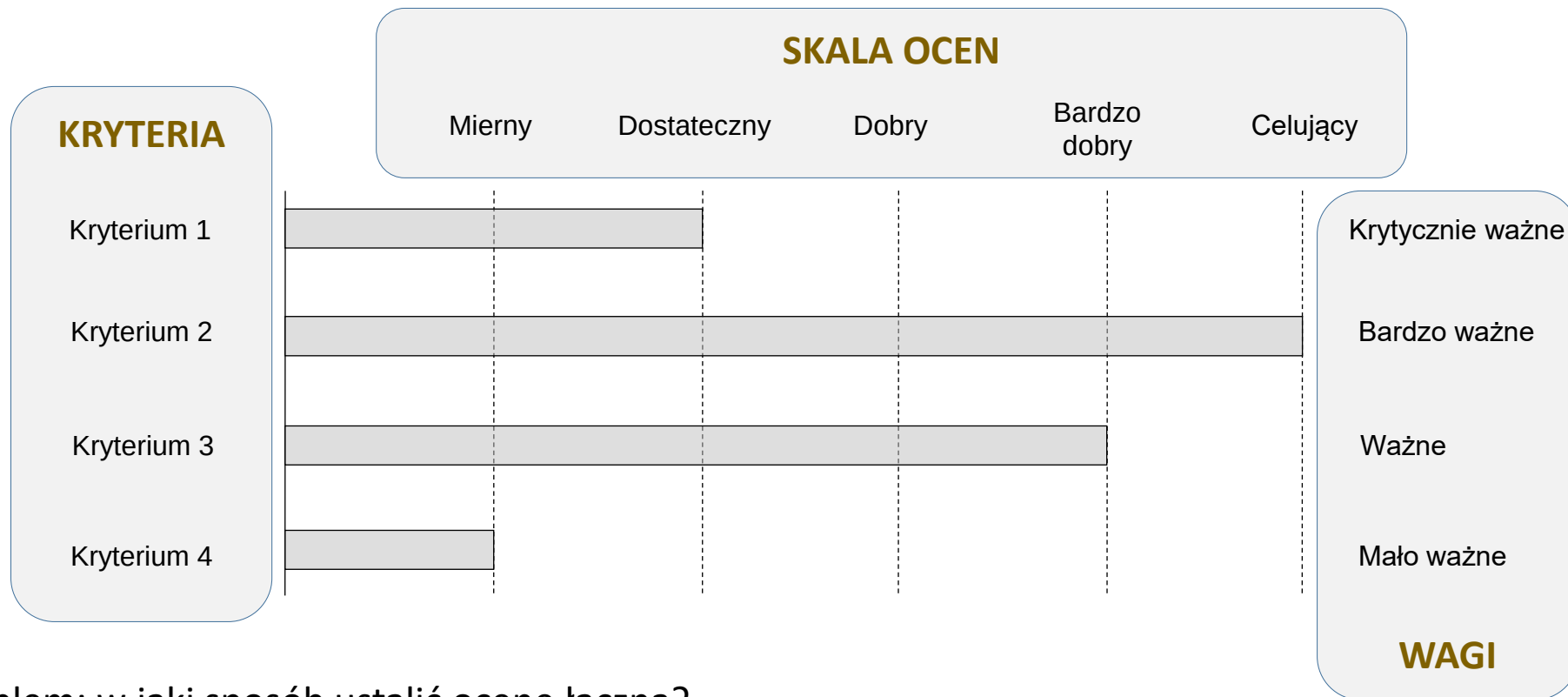
2. Analiza danych polega na

- a) Porównaniu danych o skutkach spowodowanych przez działanie projektu z danymi o potrzebach jego użytkowników
- b) Wyznaczeniu pozycji na skali kryterium: poziom zgodności skutków z potrzebami wynosi x na skali od 0 (całkowita niezgodność) do 100 (całkowita zgodność)

3. Wystawienie oceny ewaluacyjnej polega na

- a) Wyznaczeniu na skali kryterium przedziałów ocen, np. od 0 do 20 na skali od 0 do 100 to ocena niedostateczna itd.
- b) Sprawdzeniu, w którym przedziale ocen znajduje się x , np. jeżeli $x=10$, to znajduje się w przedziale oceny niedostatecznej, czyli ocena ewaluacyjna pod względem tego kryterium jest niedostateczna

Ewaluacja wielokryterialna. Przykładowy profil ewaluacyjny zawierający kilka ocen cząstkowych

Problem: w jaki sposób ustalić ocenę łączną?

Narzędzie do wystawiania łącznych ocen ewaluacyjnych: tabela konwersji

Jakie wyniki i pod jakim względem będą decydowały o ocenie łącznej projektu?

Ocena łączna	Warunki dotyczące ocen częściowych
Celująca	Przykład najlepszej praktyki nie pozostawiający żadnych wątpliwości; oceny najwyższe pod każdym względem; żadnych słabości
Bardzo dobra	Bardzo dobre wyniki pod wszystkimi lub większością względów; ogólnie bardzo dobry, ale nie będący wzorem; brak słabości, które miałyby znaczące konsekwencje
Dobra	Dobre ogólne wyniki; może mieć kilka umiarkowanych słabości, ale żadnej poważnej
Dostateczna	Wyniki zadawalające; kilka poważnych, ale nie krytycznych słabości pod kilkoma względami
Mierna lub niedostateczna	Nie pozostawiające wątpliwości dowody niezadawalającego funkcjonowania; poważne słabości pod prawie wszystkimi względami lub w przypadku najważniejszych kryteriów

Zastosowanie tabeli konwersji – przykłady

- Zadanie polega na tym, aby wystawić łączną ocenę ewaluacyjną mając informację o ocenach projektu pod względem kilku kryteriów

1. Przykłady z trzema ocenami częściowymi

- a) Załóżmy, że mamy trzy kryteria i ewaluator **wystawił dla każdego kryterium oceny maksymalne**. **Stosując tabelę konwersji** z poprzedniego slajdu **wystawiamy łączną ocenę celującą**
- b) Załóżmy, że mamy trzy kryteria i ewaluator **wystawił dla każdego kryterium oceny bardzo niskie**. **Stosując tabelę konwersji** z poprzedniego slajdu **wystawiamy łączną ocenę mierną lub niedostateczną**
- c) Załóżmy, że mamy trzy kryteria, z których **jedno jest bardzo ważne, a dwa pozostałe są mniej ważne**. Ewaluator **wystawił bardzo niską ocenę dla pierwszego kryterium, ale wysokie dla pozostałych dwóch**. **Stosując tabelę konwersji** z poprzedniego slajdu **wystawiamy łączną ocenę mierną lub niedostateczną**

Przykładowa konkretyzacja zasad konwersji

- **Celująca ocena łączna wydawana jest, gdy:**

- 1) co najmniej połowa ocen cząstkowych jest równa celującej,
- 2) żadna z ocen cząstkowych nie jest niższa niż dobra,

- **Bardzo dobra ocena łączna wydawana jest gdy:**

- 1) co najmniej połowa ocen cząstkowych równa jest bardzo dobrej lub jest wyższa,
- 2) żadna z ocen cząstkowych nie jest niższa niż dobra,

- **Dobra ocena łączna wydawana jest gdy:**

- 1) co najmniej połowa ocen cząstkowych równa jest dobrej lub jest wyższa,
- 2) mniej niż 35% ocen cząstkowych jest niższa niż dobra,
- 3) żadna z ocen cząstkowych nie jest niższa niż dostateczna
- 4)

Złożona tabela konwersji z konkretnymi zasadami

Ocena łączna programu <i>(syntetyczna, przykładowe zasady)</i>	Warunki, jakie muszą spełniać oceny cząstkowe wydane pod względem poszczególnych kryteriów ewaluacyjnych		
	Wszystkie kryteria	Krytycznie i bardzo ważne kryteria	Umiarkowanie ważne i pożądane kryteria
Najwyższa jakość	Żadna z ocen cząstkowych nie może być niższa niż dobra i znacząca większość (np. 80%) powinna być równa celującej	Ocenione jako dobre lub wyżej	Tylko jedno może być ocenione jako dobre, a pozostałe mają mieć oceny bardzo dobre lub celujące
Bardzo wysoka jakość	Żadna z ocen cząstkowych nie może być niższa niż dobra i znacząca większość (np. 80%) powinna być bardzo dobra lub celująca	Maksymalnie jedna ocena dobra, wszystkie inne bardzo dobre lub celujące	Maksymalnie dwie oceny dostateczne, pozostałe ocenione jako dobre lub wyższe
Wysoka jakość	Znaczna większość (np. 80%) ocen co najmniej dobra lub lepsza	Maksymalnie jedna ocena dostateczna, pozostałe dobre lub wyższe	Nie więcej niż jedna ocena mierna
Umiarkowana jakość	Nie więcej niż dwie oceny mierne	Żadnych ocen miernych	Nie więcej niż jedna ocena mierna
Niska jakość	Jedna lub więcej ocena mierna pod względem kryteriów krytycznie i bardzo ważnych, albo więcej niż dwie oceny mierne		

Rankingi ewaluacyjne – porównywanie pod
względem jakości i wartości polityk, programów,
projektów społecznych

Ewaluacja porównawcza projektów. Rankingi ewaluacyjne – ilościowe metody relatywne

1. **Obliczenie sumy ważonej** – oceny i wagi sprowadzamy do liczb i obliczamy sumy ocen pomnożonych przez wagi $O_1 \cdot W_1 + O_2 \cdot W_2 + \dots + O_n \cdot W_n = \text{Ważona Ocena łączna}$

Metoda ta ma sens gdy:

- 1) liczba kryteriów ewaluacyjnych nie jest duża;
 - 2) uwzględnione zostały progi minimalne, o ile takie ustanowiono dla niektórych kryteriów;
 - 3) określenie ważności kryteriów zostało przeprowadzone w sposób nie budzący wątpliwości np. na podstawie diagnozy potrzeb.
2. Porównanie sum ważonych => **ranking ewaluacyjny według wielkości sum ważonych**, lepsze są te projekty, dla których suma jest większa, gorsze są te projekty dla których suma ważona jest mniejsza (duża różnica sum daje większe prawdopodobieństwo różnicy ocen łącznych)

Ewaluacja porównawcza projektów. Rankingi ewaluacyjne – jakościowe metody relatywne

- Wagi mają charakter nieliczbowy – symboliczny
- Skala ważności wyrażana jest w kategoriach **maksymalnej możliwej wartości przypisanej najlepszemu wynikowi** pod względem danego kryterium
- Każdemu ze stopni ważności (bardzo wartościowy, średnio wartościowy, umiarkowanie wartościowy) przyporządkowujemy trzy różne symbole, np. gwiazdka, trójkąt i plus
- Przykład: ustalenie wag dla programu szkoleń
 - **najlepszy wynik pod względem** tego, czy program szkoleń był interesujący dla uczestników może być uznany za **umiarkowanie wartościowy (plus)**
 - **najlepszy wynik pod względem** dopasowania programu i treści do potrzeb uczestników - jako **średnio wartościowy (trójkąt)**
 - **najlepszy wynik pod względem** kosztów dla organizacji wysyłającej pracowników na szkolenie - jako **bardzo wartościowy (gwiazdka)**

Tabela z przykładem wyników dla ewaluacji porównawczej metodą relatywną i jakościową

Kryterium ewaluacyjne	Maksymalna wartość, wagi	Symbol rzeczywistej wartości	
		Projekt 1	Projekt 2
K1	Gwiazdka	Gwiazdka	Trójkąt
K2	Gwiazdka	Trójkąt	Gwiazdka
K3	Trójkąt	Trójkąt	Plus
K4	Trójkąt	Trójkąt	Plus
K5	Plus		Plus
<i>łącznie</i>			
Liczba gwiazdek		1	1
Liczba trójkątów		3	1
Liczba plusów			3

Osiąganie dobrych wyników dla kryteriów K1 i K2 jest bardzo wartościowe (gwiazdka), dla kryteriów K3 i K4 średnio wartościowe (trójkąt), a dla K5 – umiarkowanie wartościowe (plus)

Interpretacja: projekt 1 osiągnął lepszy wynik od projektu 2 pod względem kryterium bardzo wartościowego K1 (gwiazdka dla najlepszego, trójkąt dla drugiego), odwrotnie dla K2, dla K3-K5 lepszy był projekt 1

Czego się dowiedzieliśmy? Podsumowanie

1. Ewaluacja jest zintegrowanym ocenianiem i badaniem polityki społecznej (jej rozwiązań, programów, projektów)
2. Na metodę oceniania składają się: 1) metoda wyboru, hierarchizacji i operacjonalizacji kryteriów oceny; 2) metoda wyprowadzania ocen cząstkowych i łącznych na podstawie danych o polityce społecznej
3. Pięciobok ewaluacyjny pozwala określić kluczowe kryteria oceny na podstawie relacji między celami, skutkami, potrzebami, produktami i nakładami polityki społecznej
4. Jest kilka metod wyboru kryteriów oceny i ustalenia ich ważności, np. metoda dwóch pytań
5. Operacjonalizacja kryteriów oceny to sprowadzenie ich do wielkości obserwowalnych i mierzalnych w kontekście konkretnego rozwiązania, projektu polityki społecznej
6. Oceny cząstkowe według poszczególnych kryteriów powinny być przedstawiane i agregowane w odpowiedni sposób, aby uzyskać wiarygodną ocenę łączną, do czego służą profil ewaluacyjny i tabela konwersji
7. Ewaluacja porównawcza rozwiązań, programów czy projektów z zakresu polityki społecznej ma na celu porównanie ich ocen jakości i wartości według zadanych kryteriów i może mieć charakter ilościowy lub jakościowy

Literatura i film z wykładem

- [R. Szarfenberg, Metody oceniania, w: B. Szatur-Jaworska, *Ewaluacja w służbach społecznych*, rozdział 13, 2010](#)
- [R. Szarfenberg, Ewaluacja w polityce społecznej, w: J. Męcina, G. Frilit-Fesnak \(red.\), *Polityka społeczna*, 2018](#)
- Film z wykładem (2020/2021): [część 1](#), [część 2](#)